

روش‌شناسی تبیین پیشران‌های الگوی اسلامی-ایرانی

پیشرفت

مورد مطالعه: محیط‌زیست متعالی

منصور شاه‌ولی^۱

چکیده

واژه "پیشران‌ها" گویای آن است که احتمال بیش از یک "پیشران" برای الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفتمی‌توان متصور شد. حال، این پرسش مطرح است که با کدام "پیشران"، الگوی پایه محیط‌زیست را باید پیش برد؟ این مقاله با تفکر انتقادی، "منطقی" و "فلسفی"، پیشران این الگو را برای محیط‌زیست تبیین نمود. برای این منظور، با طرح پرسش‌های بنیادین انتقادی، جنبه‌های سلبی رویکردهای محیط‌زیست مشخص شدند. با تفکر منطقی، ضرورت هم‌سوئی جنبه‌های ثبوتی این رویکردها با بُعد معنوی محیط‌زیست تشریح گردیدند. با تفکر فلسفی، این سخن ملاصدرا شیرازی: "متدلوژی اداره جهان را باید عرضه کرد" برای اداره محیط‌زیست امروز بازخوانی شد. تحلیل نتایج نشان داد "عبودیت خداوند"، مناسب‌ترین پیشران الگوی اسلامی-ایرانی محیط‌زیست متعالی است؛ زیرا با سه امر "مکتوب"، "محتوم" و "مختوم" و حیانی هم‌سو است؛ یعنی انسان از راه محیط‌زیست متعالی به خداوند می‌رسد.^۲ نیازهای این پیشران با روش قیاسی، از بررسی وضعیت گذشته تا حال محیط‌زیست مشخص شدند؛ روش استقرائی، ضمن ترسیم انتظارات محیط‌زیست متعالی، چگونگی تعهد به آنها را ترسیم کرده و هم‌سوئی هم‌افزایانه این نیازها با انتظارات زیست‌محیطی سازگار با بومی فنی و معرفتی کشور را مشخص ساخت. بنابراین، روش‌شناسی متعالی تبیین پیشران‌های الگوهای پایه اسلامی-ایرانی پیشرفت، با نقد وضع گذشته تا حال، نیازهای فنی و فناورانه؛ و با فلسفیدن، انتظارات معرفتی موضوع پژوهش را برمی‌شمرد. سرانجام، به طور منطقی این نیازها را هم‌افزایانه با این انتظارات، هم‌سو می‌سازد.

واژگان کلیدی: عبودیت خداوند، پیشران محیط‌زیست متعالی، تفکر انتقادی، منطقی، فلسفی.

۱. استاد دانشکده کشاورزی دانشگاه شیراز، shahvali@shirazu.ac.ir

۲. الخلق الی لخلق بلحق.

۱. مقدمه

بنابر رویکرد جهانی و اسناد بالادستی کشور، راه برون رفت از معضلات محیطزیست ایران همانا تبیین رویکرد دینی است که باید براساس بوم فنی و معرفتی کشور، دست‌اندرکاران را به درک عمیق‌تر معضلات محیطزیست برای چگونگی حفاظت آن راهبری نماید. هم‌چنین طبق سند افق چشم‌انداز ایران ۱۴۰۴، برای "بهره‌مندی از محیطزیست مطلوب"، به تهیه و تصویب برنامه‌های محیطزیست با هویت اسلامی-انقلابی متناسب با سیاست‌ها، اهداف و الزامات این سند باید پرداخت تا الهام بخش جهان اسلام و تعامل سازنده و مؤثر در روابط بین‌الملل باشد. این کار با اتکاء بر منابع انسانی و سرمایه اجتماعی، باید باعث "همگرایی" و "هم‌افزایی" پژوهش، آموزش و تولید علم محیطزیست شود. لذا، می‌توان آن را یک میثاق اسلامی-ایرانی فرایند اسلامی شدن نهادهای آموزشی و پژوهشی برای پرداختن به محیطزیست کشور و تعامل سازنده با جهان، بویژه جهان اسلام، تلقی نمود. چنانچه بر مبنای وظیفه‌گرائیدینی برای حفظ محیطزیست اجماع به عمل آید بهره‌برداران، کارشناسان، محققان، دانش‌آموختگان، استادان، مدیران و سیاستمداران دست‌اندرکار محیطزیست با تاکید بر وظیفه‌گرائی دینی برای حفظ آن باید پیشگام باشند. اجزای الگوی پایه اسلامی-ایرانی محیطزیست به شرح زیر است (شاه‌ولی، ۱۳۹۶ الف):

مبانی. "گزاره‌های" ارزشمند پژوهش محیطزیست را هم‌راستا با یک کل مقدس (خداوند) باید بکار گرفت زیرا این فرامین الهی است که نهایتاً ارزش تلقی می‌شوند. زیرا این نوع گزاره‌ها تا جایی که در نیروهای حاکم بر طبیعت اختلال ایجاد نشود، ارزشمندند.

آرمان. باید قداست طبیعت حفظ گردد تا آن واقعیت معنوی درونی را که در گُنه وجود انسان است به او یادآور شود. لذا، بازیابی طبیعت، همان واقعیت قدسی و احیای انسان خلیفه‌الله حافظ آن است که باید آرمان الگو محسوب شود. افق. کلیه پژوهش‌های زیست‌محیطی باید بر این اجماع باشند که چگونگی‌غایت توحیدی آفرینش را برای کره‌زمین احیاء نمایند.

هشتمین کنگرس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران‌ها، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیست و دومین و سومین خردادماه ۱۳۹۸

رسالت. پژوهشگران محیط‌زیست‌علاوه بر بکارگیری روش پژوهش با قرآن، از ویژگی‌های شخصیت‌ممثل تعهد هم‌زمان به نظر و عمل؛ شجاعت و جسارت؛ رویکرد فرارشته‌ای؛ توحید عملی در شکل عدالت‌خواهی، ظلم‌ستیزی، بندگی، سادگی و جهادگریب‌ایفاق مورد نظر این الگو، برخوردار باشند.

تدابیر. این تدابیر باید شامل تبیین عینی-ذهنی‌نظام‌مند مبتنی بر اجزاء مشهود و غیر مشهود با رویکرد فرارشته‌ای؛ تعامل حداکثری متخصصان علوم تجربی و دینی (اسلام) برای پاسخ‌گویی به نیازهای نسل حاضر و آینده؛ و برآوردن حکیمانه انتظارات معنوی مورد نظر خالق هستی، باشد.

۲. هدف

الگوی پایه‌اسلامی ایرانی پیشرفت محیط‌زیست، فرادست کلیه اسناد ملی مثل سند چشم‌انداز ایران ۱۴۰۴، سیاست‌های کلی ابلاغی مقام معظم رهبری و برنامه‌های توسعه پنج‌ساله‌کشور است که طی ۵۰ سال آینده باید راهنمای این اسناد باشد. ولی واژه "پیشران‌ها" گویای آن است که احتمال بیش از یک "پیشران" برای تحقق این الگوی پایه می‌توان متصور شد. هدف این مقاله پاسخ به این پرسش است که مناسب‌ترین "پیشران" این الگو برای محیط زیست کدام است؟

۳. روش مطالعه

برای پاسخ به پرسش این مطالعه از سه تفکر "انتفادی"، "منطقی" و "فلسفی" استفاده گردید. تفکر، جریانی است که طی آن، فرد می‌کوشد مشکل را بشناسد و با تجارب پیشین، برای‌آوردن آن اقدام کند. همچنین، تفکر، فرایند درک روابط پدیده‌ها است که بر ادراک، تعقل/استنتاج و قضاوت دلالت دارد (معینی، ۱۳۹۲). اهمیت این سه تفکر برای دستیابی به اهداف متناسب با هر یک از این سه تفکر، ناشی از آن است که اساساً انکار(ایده) بدون ادراکاتیکه مصالح الزامی فعالیت فکری است، شکل نمی‌گیرد(شاه‌ولی و ابدی، ۱۳۹۵). ویژگی‌های فشرده این سه تفکر برای تبیین پیشران الگوی پایه اسلامی ایرانی محیط‌زیست در جدول ۱ آمده و عبارتند از:

- تعریف هر تفکر در ردیف ۱ آمده است.
- انتظاراتی که از بکارگیری هر تفکر وجود دارد در ردیف ۲ آمده است.
- دلایل بکارگیری هر تفکر برای تبیین پیشران در ردیف ۳ آورده شده است.

هشتمین کنگره‌س الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت، پیشران‌ها، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیست و دومین و سومین خردادماه ۱۳۹۸

- جنبه‌های مورد توجه هر تفکر برای تبیین پیشران در ردیف ۴ آمده است.
- روش‌شناسی هر تفکر در ردیف ۵ مشخص شده است.

جدول ۱. تحلیل و تبیین پیشران الگوی پایه اسلامی ایرانی محیط‌زیست با تفکر سه‌گانه

انتقادی	منطقی	فلسفی
صحيح استدلال کردن و ایجاد استدلال		
طرح پرسش‌های مربوطه و نقد و بحث راه حل‌ها بدون طرح جایگزیناست.	صحيح رادرنظر دارد.	در جستجوی کلی‌ترین، ضروری‌ترین و فناپذیرترین حقیقت و طرح پرسش‌ها و جستجوی پاسخ آن‌ها برای وجود است.
تعريف واضح پرسش و تعیین اثرات جانبی، معرفی نظریه‌ها و یکپارچه‌سازی اطلاعات، پردازش، تشخیص حقیقت و عقیده، ایجاد استنباط و نتیجه‌گیری از آن‌ها.	ارائه صمیم‌گیری فردی و جمعی.	شناخت کلی واقعیت‌ها، تحصیل معیارهای تشخیص حقایق از اوهام و اعتباریات و تصمیم پذیرش یا رد ایده یا نظر.
دلائل بکارگیری	ارائه پرسش‌هایی پیرامون دلایل مشکلات تخریب و ناپایداری محیط‌زیست	ارائه نحوه صحيح تفکر هم در طرح پرسش‌ها و هم پیشران
جنبه‌های مورد توجه	توجه به ابعاد مختلف پایداری برای انتخاب مناسب‌ترین پیشران	ارائه نحوه صحيح تفکر پیرامون نقطه شروع انتخاب پیشران
روش	قیاسی	استقرائی
		کل‌نگر

اقتباس از: معزی و شاه‌ولی، ۱۳۹۷

۴. یافته‌ها

تحلیل نتایج تفکر سه‌گانه به شرح زیر می‌باشد:

۴-۱ تفکر انتقادی

نقد توسعه پایدار با تفکر انتقادی توسط معزی و شاهولی (۱۳۹۷) نشان می‌دهد که علم‌گرایی، نگرش اتمیسم و ارزش‌گذاری در جوامع مدرن، به ماده اصالت می‌دهد و رفاه و امرار معاش انسان‌ها هدف غایب‌تلقی می‌گردد. بنابراین حقیقی برای انسان فراتر از گذشته بوجود آمد که تنها به خود بیندیشد و به دنبال رشد منافع اقتصادی خویش باشد. این تشدید آنهمراه با آلودگی‌های ناشی از تکنولوژی بی‌توجه به مسائل و موضوعات دیگر، موجب گردید تا بحران‌های محیط‌زیست بوجود آیند. آنچه که از ابتدا در تعاریف توسعه پایدار مشترک بود و کمیسیون جهانی محیط‌زیست و توسعه^۳ نیز به آن توجه داشت، این است که توسعه پایدار کاملاً ناظر به عدالت بین‌نسلی و تابعی از فلسفه فکری و نحوه تفکر برنامه‌ریزان و سیاستگذاران در باره توسعه پایدار است (جدول ۲).

بنابراین، تلقی صاحب‌نظران توسعه پایدار از انسان همان تلقی دوره رنسانس بود که طبیعت را به مثابه حقیقتی خودجوش که تنها از ماده ملموس تشکیل شده است، معرفی کرد؛ به طوری که تمامی جنبه‌های کیفی طبیعت نادیده انگاشته‌گردید. حتی حفظ طبیعت و نگهداری آن به این دلیل اهمیت دارد که طبیعت صرفاً بستر توسعه جوامع و پیشرفت اقتصادی آنها و رشد علوم است.

شواهد حاکی از آن است که توسعه پایدار در مجامع علمی و تصمیم‌گیری جهانی، به ویژه در کشورهای غربی، مورد بحث و بررسی‌گسترده قرار گرفت و با وجود این‌که مفهوم توسعه بازاندیشی شد، ولی کماکان این جوامع، توسعه پایدار را به درستی عملیاتی نکردند و کماکان بحران‌های اجتماعی، زیست‌محیطی و حتی اقتصادی دست و پنجه نرم می‌کنند. زیرا شاخص‌های پایداری، بر توقف جریان تخریب محیط‌زیست و ناپایداری، تاثیر کافی نداشت. بنابراین از دلایل بحران‌های محیط‌زیست و ناپایداری، توجه صرف به جنبه مادی پایداری و غفلت از بُعد معنوی آن است که باعث بحران‌های متعدّد محیط‌زیست گردید. زمانی، متفکرانیمثل فرانسیس بیکن، که علم را ابزار دستان انسان تصور می‌کردند تا با آن به سعادت‌تائیل شود، سعادتی که مهم‌ترین شاخص آن، حظّ وافر از زندگی‌دنیوی و کام‌جویی حداکثری است که با پیشرفت‌های شگرف علمی و فناوری، دنبال فراهم کردن زندگی بهشتی برای انسان در روی زمین بودند؛ تصور نمی‌کردند که با دستان خود به تباهی زندگی خویش و دیگر موجودات دامن می‌زنند. به این ترتیب، انسان بارفتاری که برای سعادت و رفاه خود

². World Commission on Environment and Development

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیست و دومین و بیست و سومین خردادماه ۱۳۹۸

برگزید به سعادتیکه انتظار داشت نرسید؛ بلکه تهدیداتی روبهرو شد که تلاش دارد آنها را با همان رویکرد انسان‌گرایانه، عقل‌گرایانه و علم‌گرایانه بدون آستی با معنویت‌رفع کند که در این راه نیز توفیق چندانی به‌دست نیاورده است.

جدول ۲. نظرات اندیشمندان با تفکر فلسفی مختلف درباره توسعه پایدار

فکر	اندیشمند	نظرات
اقتصادی	رابرت سولو ^۴	توسعه و رشد یک‌سان است. تداوم رشد اقتصادی مهم است. به فرض، اگر بخش‌هایی از منابع محیط‌زیست در خلال فعالیت‌های اقتصادی تخریب شود، این موضوع خود به خود موجب بحران نیست؛ مشروط بر این‌که درآمد از این منابع صرف‌سازمانداز ملی شود؛ زیرا برای پژوهش و سرمایه‌گذاری، ظرفیت‌یادامی‌شود. این ظرفیت جدید جایگزین ظرفیت قبلی می‌گردد؛ بنابراین، به‌تداوم رشد درآمد بین نسلی لطمه ای وارد نمی‌شود.
	زاکس ^۵	توسعه‌ی پایدار مستلزم فرآیند تغییر روند مصرف منابع و هدایت سرمایه‌گذاری‌ها، به سمت‌گیری توسعه‌تکنولوژی و تغییرات نهادی است که با نیازهای حال و آینده‌سازگار باشند.
	دیوید پیرس ^۶	توسعه پایدار، رشد پایدار بدون گسست یا کاهش تولید سرانه، تولید ناخالص داخلی یا دیگر شاخص‌های مورد قبول توسعه است.
اکولوژی	کلوب رم	برای حفظ شرایط زیستی کره‌زمین باید رشد اقتصادی و رشد جمعیت هر چه زودتر متوقف شوند.
افراطی	دانشگاه MIT ^۷	
اکولوژی معتدل	پرمن ^۸	پایداری، وضعیتی است که حداقل شرایط ثبات اکوسیستم‌ها و توانایی مقابله اکوسیستم با شوک‌ها را در طول زمان فراهم آورد.
	سامسون ^۹	تداوم توسعه پایدار به ظرفیت قابل تحمل کره زمین بازمی‌گردد؛ فارغ از آن‌که به مفاهیم مثل نابرابری و عدالت اجتماعی توجه گردد.

اقتباس: معزی و شاه‌ولی، ۱۳۹۷

^۳Robert Solo

^۴Sucks

^۵David Pierce

^۶ Club of Rome by MIT University

^۷Per man

^۸Samson

منطق نظام خلقت، بیانگر آن است که این نظام به نحوی سامان یافته که طبیعت پناهگاه انسان و دیگر موجودات باشد؛ انسان را از آغاز، در دامن جاداده و نیازهای او برآورده کرده است (عابدی سروستانی، ۱۳۹۰). انسان نیازهای روزانه دارد که برای رشد و ادامه حیات باید آنها را برآورد. یعنی موجودیت او به اعمالی وابسته است که تأمین کننده نیازهای او است. پاسخ‌گویی به این آن، متأثر از ویژگی‌های فیزیولوژیک و روان‌شناختی او است که مستلزم برهم‌کنش انسان با محیط پیرامون است (مشهدی و کشاورز، ۱۳۹۱).

ولی انسان‌ها گاهی برای تفاخر، تکاثر و لَهَب و لَعِب، نعمت‌های طبیعت را بی‌حساب و کتاب پایمال و مانع بهره‌مندی مطلوب دیگر موجودات از آن می‌شوند (جوادی آملی، ۱۳۸۶). مثلاً، به آرامی سطوح کشت زراعی را گستراند و مشکلات جهانی ناشی از این کشت گسترده، به طور چشم‌گیری افزایش یافت (Olenjoro, 2015) که باعث کمبود آب، جنگل‌زدایی، فرسایش زمین و از دست رفتن زیستگاه خود، یعنی طبیعت گردید. طی دو قرن اخیر، با اوج‌گیری توان فن‌آوری‌ها، تعادل زیست‌محیطی به زیان طبیعت برهم خورد به طوری که لطمات وارد بر آن اسفبار و بعضاً غیر قابل جبران گردید و در ربع آخر قرن بیستم از مرز فاجعه گذشت (شاه‌ولی و کاوری‌زاده، ۱۳۷۸). به همین دلیل، بحران‌های زیست‌محیطی، چالش برانگیزترین مشکلات است که برای محو انسان و تمدن بشری بر کره زمین، رخ داده‌اند. قرن حاضر شاهد مشکلاتی است که چیزی جز ایجاد یک جامعه حریص خواهان بهره‌برداری فراتر از حد معقول از طبیعت، نیست (Yadav and Bharati, 2007). از اواخر قرن بیستم، نگرانی‌های زیست‌محیطی آشکارتر گردید که نه تنها کشورهای توسعه یافته، بلکه برخی کشورهای در حال توسعه و توسعه نیافته نیز با آنها مواجه‌اند.

مشکلات جهانی فوق، نه تنها بر اقتصاد بلکه بر سلامت انسان نیز اثر گذارد، زیرا بین تخریب محیط زیست و تهدید سلامت انسان پیوندی نزدیک وجود دارد. رعایت بهداشت صرفاً به رفتارهای بهداشتی محدود نیست؛ مثلاً آلودگی‌های محیط زیست به سلامت انسان‌ها و دیگر موجودات آسیب می‌زند و این وضعیت به یک معضل بین‌المللی بدل شده به طوری که نسبت به دهه‌های پیشین، به دلیل رشد اقتصادی و توسعه سریع، شدیدتر نیز شده است و در ۵۰ سال آینده به شدت وخیم‌تر می‌شود (Sanjotis, 2012؛ Tyagi et al., 2014).

هشتمین کنگرس الگوی اسلامی ایرانی شرف؛ الگوی شرف؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیت و دووم و بیت و سوم خردادماه ۱۳۹۸

بحران‌های زیست‌محیطی که در حال حاضر گریبانگیر اکثر کشورها است اساساً از یک بحران روحی و اخلاقی منشأ گرفته‌اند (شاه‌ولی و کاوری‌زاده، ۱۳۷۸). برخی متفکران، فیلسوفان و انسان‌شناسان عصر حاضر در شرق و غرب، این حقیقت را پذیرفته که وضع بسیار وخیم کره زمین اگر معلول چند علت باشد، قطعاً اصلی‌ترین آنها تفکیک جدی علوم از معنویات، ارزش‌ها و فرهنگ والای آنهاست (اصغری لقمجانی، ۱۳۷۸). نظریه‌های تبیین‌کننده عوامل علی رفتار انسان، به تأثیر ارزش‌ها و نگرش‌ها بر رفتار انسان، اذعان دارند؛ زیرا ارزش‌های اخلاقی و نگرش‌های منتج از آنها در رفتار انسان با طبیعت، در قالب چنین نظریه‌هایی قابل تبیین‌اند به طوری که بهبود و اصلاح چنین نظریه‌هایی با افزودن هنجارهای اخلاقی موثر بر نگرش، پیشنهاد شده است. اعتقاد بر این است که آگاهی زیست‌محیطی، کلید رفع بسیاری از مشکلات زیست‌محیطی است (صالحی و امامقلی، ۱۳۹۱) به طوری که بدون ارتقای آگاهی عمومی نسبت به حفظ طبیعت، امیدی به بهبود آن نمی‌توان داشت (مضانی‌قوام آبادی، ۱۳۹۱).

حال پرسش منطقی این است که در تعامل با محیط‌زیست، به‌عنوان کانون توجه، از کجا باید شروع کرد؟ یک راه پاسخ به این پرسش آن است که از توانائی‌های فطری مغز انسان بهره گرفت. مغز انسان دارای توانائی‌های متنوع از جمله تشخیص کانون توجه و نقطه شروع تصمیم‌گیری است. "ادواردو دبونو" روان‌شناس، پزشک و نویسنده اهل کشور مالت در کتاب تفکر جانبی^۱، آن را تفکری می‌داند که سعی دارد تا از زاویای غیرمعمول به مسائل توجه کند و تصمیم‌گیری را شروع نماید (دوبونو، ۱۳۶۴). ولی همگان به این توانائی فطری مغز توجه کافی ندارند و یا از آن برای حل مسائل به شکل مطلوب بهره نمی‌برند. برای درک بهتر این توانائی، دو داستان متعالی، شاهد آورده می‌شود:

داستان اول. پدری با ۱۷ شتر و ۳ فرزند وصیت کرد شتران را میان آنان طوری تقسیم کنید که فرزند بزرگ‌نصف؛ کوچکتر، یک‌سوم؛ و آخری بقیه‌شتران را به ارث بَرند. فرزندان گفتند چگونه این ۱۷ شتر را تقسیم کنیم که نفری از آنها کشته نشود؟ بهت است زد امام علی^ع رفیم. حضرت فرمود: رضایت می‌دهید که شترم را به آنها اضافه کنم، آنگاه آنان را تقسیم بنمایم؟ گفتند بلی. پس از این کار، به فرزند بزرگ، ۹ شتر؛ فرزند دوم ۶ شتر؛ و فرزند سوم، ۲ شتر داد. یک شتر باقیماند که همان شتر حضرت بود و به اَغل برگرداندند (کامرانیان، ۱۳۸۸).

هشتمین کنگره‌س الکوی اسلامی ایرانی شرف؛ الکوی شرف؛ پیشران، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و سوم خردادماه ۱۳۹۸

در این داستان، کانون توجه "÷" کردن ۱۷ شتر به نسبت یک دوم، یک سوم و یک نهم است ولی بهترین نقطه شروع تصمیم‌گیری، "+" کردن یک شتر به ۱۷ شتر بود. زیرا شروع تقسیم شتران، مستلزم کشتن حداقل یکی از آنها است که عاقلانه و مورد رضایت وارثان شترها نبود.

ولی تصمیمات مبتلا به زندگی همیشه این‌چنین ساده نیستند و راه حل آنها نیازمند "تصمیم‌سازی" و سپس "تصمیم‌گیری" است تا به نتیجه مطلوب رسید (شاه‌ولی، ۱۳۹۶ ب). برای تشریح این نکته، داستانی را ارائه می‌شود.

داستان دوم. هنگام غذا خوردند و هم‌سفر، اولی، ۳ قرص نان و دومی، ۵ قرص نان در سفره گذاردند. ابتدای خوردن، به فردی که از کنارشان گذر کرد تعارف کردند و هر سه مشغول خوردن قرص‌های نان شدند. شخص رهگذر با اتمام غذا، ۸ درهم به آنان داد و گفت این به جای غذایی است که خوردم. دو هم‌سفر برای تقسیم درهم‌ها بگو مگو کردند. اولی گفت: این پول باید نصف شود. دومی گفت: ۵ درهم برای من و ۳ درهم برای تو. ولی به توافق نرسیدند. برای قضاوت به حضور امیرالمؤمنان علی^ع رسیدند و ماجرا را بازگو کردند. امام فرمود: نزاع در چنین موردی شایسته نیست و بهتر است با هم توافق کنید. اولی گفت: جز به قضاوت حق و خالص راضی نمی‌شوم. امام فرمود: حال که چنین است، ۱ درهم مال تو (نفر اول) و ۷ درهم مال هم‌سفر (نفر دوم).

قبل از تقسیم درهم‌ها بین دو هم‌سفر، حضرت "تصمیم‌سازی" کردند که شامل عملیات "جمع"، "ضرب"، "منها" و "تقسیم" به نسبت بود و آنگاه برای تقسیم به نسبت ۸ درهم بین دو هم‌سفر به شرح زیر "تصمیم" گرفتند.

$$3+5=8 \text{ قرص نان، تعداد نان‌های دو هم‌سفر بود.}$$

$$3 \times 3 = 9 \text{ ثلثان نفر اول}$$

$$3 \times 5 = 15 \text{ ثلثان نفر دوم}$$

$$8 \times 3 = 24 \text{ ثلث نان نفر اول و نان نفر دوم}$$

$$24 \div 8 = 3 \text{ ثلث نان مصرفی هر نفر (اول، دوم و مهمان)}$$

نفر اول $3-8=1$ هشت ثلث نان خود را خورده و یک ثلث نان به مهمان داده.

نفر دوم $7=8-1$ هشت‌ثلث نان خود را خورده و هفت ثلث نان به مهمان داده

تقسیم به نسبت ۸ درهم مهمان: ۱ درهم نفر اول و ۷ درهم نفر دوم.

توزیع ۱ درهم به نفر اول و ۷ درهم به نفر دوم

هشتمین کتیرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیت و دومی و سوم و بیت و سوم خردادماه ۱۳۹۸

آنچه از توانائیفطریمغز انسان از داستانهای بالا می توان استنباط کرد عبارتند از:

- "کانون توجه"، الزاما نقطه‌ی مناسب تصمیم‌گیری نیست بلکه می توان تصمیم‌گیری را از دیگر نقطه "شروع" کرد. به عبارت دیگر، لزومی ندارد "کانون توجه" و "نقطه شروع" همواره برای تصمیم‌گیری بر هم منطبق باشند.
- با عقل سلیم و منطقیهم سو با عقل و حیانی بهتر می توان به حل مسائل پرداخت.
- عقل و حیانی، منطق تصمیم‌گیری را بالا می برد به طوری که نه تنها به رفع نیازها می توان پرداخت بلکه رضایت خالق منطق را نیز جلب نمود؛ حتی امکان آینده‌سازی را نیز بهتر و بیشتر فراهم آورد زیرا در دو داستان تقسیم "شتران" و "درهم‌ها"، امیرمومنان^ع با منطق و حیانی و عدل الهی به نیازهای مراجعه‌کنندگان پاسخ داد.

حال، پرسش ایناست که پیشرانمنطقیحفظ محیطزیست کجاست؟

پاسخ آن است که معرفت‌شناسی محیطزیست متعالی ایجاب می‌کند تا تفکر منطقی با سه امر "مکتوب"، "مختوم" و "مختوم" و حیانی هم سو باشد. شرح این سه امر چنین است (همان):

خداوند در قرآن می‌فرماید: "و چون خانه [کعبه] را برای مردم، محل اجتماع و [جای] امنی قرار دادیم [او فرمودیم] در مقام ابراهیم نمازگاهی برای خود اختیار کنید و به ابراهیم و اسماعیل فرمان دادیم که خانه مرا برای طواف‌کنندگان، معتکفان و رکوع و سجودکنندگان، پاکیزه کنید" (بقره/۲۵). بنابراین عمران و آبادی محیطزیست به دلیل "قداست" و "امنیت" این "معبد" است؛ خداوند از مردم می‌خواهد تا "اقتصاد"، "اجتماع" و "سیاست" خود را نیز بر این امر بنا بگذارند. لذا، تحقق محیطزیست متعالی شرایط امن و پاکی را برای این بازگشت انسان به خداوند فراهم می‌آورد تا به عبادت او بپردازد. این امر الهی در قرآن "مکتوب" شده است.

خداوند در آیه ۴۱ سوره روم می‌فرماید: "به سبب آنچه دست‌های مردم فراهم آورده، فساد در خشکی و دریا نمودار شده است [سزای] بعضی از آنچه را که کرده‌اند به آنان بچشانند، باشد که بازگردند". "امر مختوم" در این آیه آن است که علت فاعلی فساد در خشکی و دریا رفتار انسان‌ها است ولی علت غایی، قطع ارتباط انسان‌ها با خالق خویش است. به عبارت دیگر؛ انسان ضمن لزوم نهدی خود از فساد در محیطزیست، کمال خویشتن را در بازگشت به خالق متعال باید دریابد کهامری "مختوم" است.

هشتمین کنگره‌س الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و بیت و سوم خردادماه ۱۳۹۸

چنانچه انسان به خداوند بازنگرد و برای تحقق محیط‌زیست متعالی اهتمام نوزد، خداوند این امر را توسط انسان معصوم غائب، به سرانجام می‌رساند که اولین انتظار از حکومت او نیز تحقق این امر است که در دعای عهد که توسط امام صادق^ع نقل شده، آمده است. از ۳۵ فراز این دعا، ۱۱ فراز آن شامل دادخواهی‌های امام زمان^ع پس از ظهور ایشان است که اولین آنها "آباد کردن سرزمین‌های خداوند و احیاء کردن بندگان او" است. امام معصوم^ع شهادت می‌دهند که قول خداوند مبنی بر هدف غائی آبادسازی محیط‌زیست و احیای بندگان برای این منظور، "عبودیت خداوند" است و این یکامر "مختوم" است.

دعای عهد: منسوب به امام صادق مشتمل بر ۳۵ فراز

۱۰ فراز ستایش
 اللَّهُمَّ رَبَّ النُّورِ الْعَظِيمِ، وَ رَبَّ الْكُرْسِيِّ الرَّقِيعِ
 وَ رَبَّ الْبَحْرِ الْمَسْجُورِ، وَ مَنْزِلَ التَّوْرَةِ وَ الْإِنجِيلِ وَ الزَّبُورِ
 وَ رَبَّ الظِّلِّ وَ الْحَرُورِ، وَ مَنْزِلَ الْقُرْآنِ الْعَظِيمِ

۴ فراز توصیف امام زمان ع
 اللَّهُمَّ بَلِّغْ مَوْلَانَا الْإِلَهَامَ الْهَادِيَ الْمَهْدِيَ الْقَائِمَ بِأَمْرِكَ

۱۰ فراز وظیفه مومنین نسبت به امام
 اللَّهُمَّ إِنِّي أَجِدُّدُ لَهُ فِي صَبِيحَةِ يَوْمِي هَذَا وَ مَا عِشْتُ مِنْ
 أَيَّامِي عَهْدًا وَ عَقْدًا

۱۱ فراز درخواست دادخواهی توسط امام
 وَ أَعْمُرِ اللَّهُمَّ بِهٖ بِلَادَكَ، وَ أَحْيِ بِهٖ عِبَادَكَ
 فَإِنَّكَ قُلْتَ وَ قَوْلُكَ الْحَقُّ، «ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ
 وَ الْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ»

۳-۴. تفکر فلسفی

مباحث بحران محیط‌زیست، غالباً جنبه‌های سلبی (نبایدها) و ثبوتی (بایدها) یا طرح همزمان این دو را به استناد علوم اسلامی در پیشگیری از آن، دربر می‌گیرد. به عبارت دیگر، این متون غالباً از "چیستی" و "چرائی" و "بایدها" و "نبایدها" در این باره سخن می‌گویند ولی از "چگونگی" اداره آن برای عموم یا فرهیختگان جامعه و با زبان و واژگان مقبول و متناسب با هریک از آنها، کمتر سخن به میان می‌آورند.

هشتمین کنگره الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و بیت و سوم خردادماه ۱۳۹۸

منظور از "چگونگی" اداره بحران محیطزیست، بازخوانی این سخن فیلسوف متاله، ملاصدرا شیرازی برای جهان امروز است که می‌گوید "متدلوژی اداره جهان را باید عرضه کرد" (بیدهندی، ۱۳۹۳). بررسی هادر این راستا نشان داد متدلوژی اداره این بحران‌ها، آن‌هم از منظر فلسفی، بویژه فلسفه متعالیه مورد توجه کافینبوده است (شاهولی، ۱۳۹۶ ب).

گرچه با فقه، کلام و شریعت اسلامی می‌توان "چیستی" محیطزیست و "چرائی" حفظ آن را ارائه کرد، ولی ارائه نظامند "چگونگی" تحقق محیطزیست متعالی، با فلسفه "متاله" امکان‌پذیرتر است، زیرا فلسفه با طرح موضوع طبیعت آغاز می‌گردد؛ به عبارت دیگر طبیعت، موضوعی است که سرآغاز مباحث فلسفی است (داوری اردکانی، ۱۳۹۴). هم‌چنین، فلسفه باید کمک کند تا زندگی را ساخت و بیشترین رفاه را از آن به‌دست آورد؛ باید بتوان با دانش مجهز به روش فلسفی، از زبان صامت طبیعت، رفاه را تعریف کرد. به همین دلیل، از موضوعات حیاتی جهان امروز توجه به محیطزیست است، متفکران باید به ناچار درباره آن بیندیشند و ساحت فلسفه است که می‌تواند موجودیت انسان و محیطزیست آینده را تعیین کند (بهشتی، ۱۳۹۴). ولی با تفکری غایت‌اندیش، که طبیعت را تصدیق نماید، زیرا لازمه تصدیق طبیعت، اعتقاد به غایت است که مقابل تفکر مکانیکی است (داوری اردکانی، ۱۳۹۴).

برای تدوین متدلوژی اداره جهان، می‌توان از امیدی (۱۳۹۶) اقتباس کرد که می‌گوید برای بهره‌مندی از یک زمان حال پویا، می‌باید از گذشته خود یک تجسم زنده به عمل آورد و با ساختن تصویر آینده‌ی آن، سهم بیشتری داشت (شکل ۲). برای تحقق محیطزیست متعالی براساس الگوی پایه‌محیطزیست که مشخصات آن در مقدمه آمد، وضعیت حال حاضر محیطزیست را شناسایی و با پشتوانه مکتب اسلام از محیطزیست متعالی یک تجسم زنده به عمل آورد و برای داشتن بیشترین سهم، برای تحقق آن، مهیا گردید (شاهولی، ۱۳۹۶ ب). برای این منظور روش‌شناسی سفر چهارم اسفار ملاصدرا بافلسفه/حکمت اسلامی، نگاه/ پارادایم‌متعالیه پژوهشی و نظریه‌ی علمی هم‌سوئی عقل منطقی با عقل وحیانی، به ساختن تصویر آینده محیطزیست متعالی پرداخت. این نظام، درصدد اداره محیطزیست برای سیرالی‌الله انسان‌ها است.

شکل ۱. الگوی پایه تحقق محیطزیست متعالی. اقتباس از: امیدی، ۱۳۹۶.

۵. تحلیل روش‌شناسی تبیین پیشران

همان‌طور که در مقدمه آمد اهمیت سه تفکر انتقادی، منطقی و فلسفی برای تبیین پیشران الگوی پایه محیط‌زیست از آنجا ناشی می‌شود که ادراکات، مصالح تفکرند که به شکل‌گیری انگار(ایده) می‌انجامد. به همین دلیل تفکرات می‌توانند جنبه‌های ثبوتی، سلبی یا هر دو را در نظر گیرند. معزی و شاه‌ولی (۱۳۹۷) برای تبیین جایگاه معنویت در چالش‌های محیط‌زیست، به بازخوانی ایده‌ها و رویکردهای توسعه پایدار با تفکر انتقادی، منطقی و فلسفی پرداختند و جنبه‌های ثبوتی و سلبی این سه تفکر را به شرح جدول ۳ مشخص نمودند.

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و بیت و سوم خردادماه ۱۳۹۸

جدول ۳. جنبه‌های ثبوتی و سلبی رویکردهای توسعه پایدار با تفکر سه‌گانه

تفکر	انتقادی	منطقی	فلسفی
ثبوتی	ارائه پرسش‌ها پیرامون دلایل تخریب محیط زیست و ناپایداری نقد مشکلات ناشی از ابعاد اجتماعی و اقتصاد خرد ناپایداری تصمیم‌گیری برای حل آنها	ارائه راه صحیح‌تفکر هم در طرح پرسش‌های مرتبط با پایداری و هم طرح پاسخ به آنها اعتقاد به هماهنگی اجزای عالم معرفت همراه با معنویت	پاسخ به نیازهای انی و آتیدر راستای رضایت الهی. پرورش نقد و تصمیم‌گیری هم‌زمان مسائل اقتصادی، اجتماعی و معنوی محیط زیست پایدار. پذیرش نقش انسان خلیفه‌الله بر زمین تقویت باورهای اعتقادی و مذهبی ارزش قائل شدن برای منابع طبیعی و زیستبیا پیروی از دستورات الهی، خدا محوری توجه به جنبه قدسی طبیعت حفظ پیوند طبیعت با نظام الهی اعتقاد به هماهنگی اجزای عالم معرفت همراه با معنویت
سلبی	در اثر دایره تنگ تجربه گرایی؛ تعامل با طبیعت و محیط زیست، سلطه گرایانه، نفع طلبانه، ابزار و یک‌جانبه است، در این صورت انسان خود را محق می‌داند تا از طبیعت بهره‌برداری کند بدون این که در مقابل آن وظیفه و مسئولیت احساس نماید. جدایی پایداری از علوم قدسی و معنوی	ارائه راه صحیح‌تفکر ابعاد پایداری ولی با نگاه مادی و رویکردی جزءنگر	

اقتباس از: معزی و شاه‌ولی، ۱۳۹۷.

هشتمین کنگرس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و سوم و سوم خردادماه ۱۳۹۸

جنبه‌های ثبوتی تفکر انتقادی پرسش‌های زیر را برای تبیین پیشران الگوی پایه محیط‌زیست متعالی، می‌توان مطرح نمود:

- چرا پس از رُنسانس و شکل‌گیری مُدرنیسم، غایت علم و فناوری‌های جدید، به تصرف انسان بر طبیعت، تسخیرآن و نهایتاً، سلطه انسان‌ها بر آن سوق پیدا کرد؟
- چرا این درک که با علم و فناوری می‌توان شناخت بیشتر و بهتری از طبیعت به دست آورد، نادرست است؟
- چرا دانش تجربی برای شناخت و درک طبیعت‌گافی نیست؟
- چرا فرض "علم، درمان‌گر همه دردها است" منسوخ است؟
- چرا می‌گویند علم، بی طرف است و صرفاً یک وسیله‌است؟
- چرا نگاه صرف فنی و مادی، پاسخ‌گوی مسائل پیش‌رو توسعه و پایداری، نیست؟

با رعایت جنبه‌های ثبوتی تفکر منطقی می‌توان به سوالات فوق پاسخ داد:

- آنچه در چارچوب حکمی قابل تعریف‌است هم‌افزایی انسان با طبیعت می‌باشد.
- معرفت علمیکه حاصل تحقیق علمی است با ویژگی آزمون‌پذیری واقعیات تجربینتوانسته پاسخگوی مسائل پیش‌رو توسعه پایدار باشد.
- افق بلندمدت پایداری، نیازمند چشم‌اندازی وسیع و فراتر از مسائل محض فنی است.
- درک الهی از واقعیت و وجود در انحصار امور مادی نیست، زیرا بخشی از واقعیت وجود نه تمام آن است. چنین درکی، به واقعیات غیر مادی، نامحسوس و مجرد از زمان، مکان و حرکت، به واقعیت ثابت و جاودانه ایمان دارد؛ پس مکتب مادی، مکتبی انحصارگراست و مکتب الهی ضد انحصار.

با رعایت جنبه‌های ثبوتی تفکر فلسفی می‌توان گفت که متفکران اسلامی علل بحران‌های محیط‌زیست و ناپایداری‌ناشی از آنها مثل بحران‌های ذهنی و معنوی انسان؛ حاکم شدن فرهنگ صنعتی بر فرهنگ سنتی؛ حاکمیت مبانی فلسفی مدرن؛

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیت و دووم و بیت و سوم خردادماه ۱۳۹۸

گسترش ارزش‌های مادیرایانه؛ توجه نداشتن به ارزش‌های روحانی و اهداف معنوی؛ سلطه بر طبیعت، جدایی علم از امور قدسی؛ بی‌ایمانی، منفعت طلبی، اسراف و اتراف، می‌دانند. جایگاه محیط‌زیست، در فلسفه اسلامی در جدول ۴ آمده است.

جدول ۴. جایگاه محیط‌زیست در فلسفه و نزد برخی فیلسوفان اسلامی

فیلسوف	ویژگی
ابوعلی سینا	طبیعت قلمروز واقعیتی است که برای هدف و غایت خاص خلق شده و همپدیده‌های آن معنی دارا و حکمت خالق آن در آنها هویداست. غایت طبیعت، تحقق نظام احسن است.
ابوریحان بیرونی	جهان حادث است و عالم از عدم بوجود آمد. چون فکر بشری هیچگاه جانشین حکمت الهی نمی شود؛ بنابراین، درک نظام طبیعت با صرف فکر بشر میسر نیست. انسان با اراده الهی به هماهنگی طبیعت پیمی‌برد.
اخوان الصفا	عالم، عظیم و هدف معیندارد. حقیقت واحد دارد و اجزای آن به هم پیوسته‌اند. از لحاظ وجود و بقا، محتاج و تابع مبدأ عالم است. هم‌چنان که روح انسان بر بدن او تسلطدارد؛ عالم جسمانی و طبیعی نیز تحت اراده عالم علوی است.
ملاصدرا	طبیعت همواره میل به تعالی، کمال و باری تعالی دارد. براین اساس در ذات عالم عشق به کمال نهفته است. در مواجهه با طبیعت و محیط‌زیست انسان، مسئول است و آن هم مسئولیتی دینی. اصلا در مواجهه با طبیعت میل و منفعت طلبی جایگاهی ندارد. جهان و انسان موجودات غایت‌مندند که آسیب به هر جزء طبیعت، آسیب به کل جهان محسوب می‌شود.

منبع: معزی و شاه‌ولی، ۱۳۹۷.

۶. نتیجه‌گیری و پیشنهاد

کلید رشد و ترقی کشورها، در پژوهش‌های دقیقی است که انجام می‌دهند و ضرورت این نوع پژوهش، کشف دانش نو پیرامون حقایق است تا از نادانی‌ها و سرگردانی‌ها بکاهد (نادری و سیف‌نراقی، ۱۳۶۴). طبق این تعریف، پژوهش، همانا یادگیری نحوه انجام بهتر کارها با هدف کسب موفقیت تلقی می‌شود (Shahvali, 2006). به عبارت دیگر، فرآیند تولید علم همانا فرآیند انجام پژوهش است که با تنظیم دقیق پرسش و یافتن پاسخ آن همراه است. بنابراین علم، صرفا به فیزیک، شیمی یا فضاوردی محدود نمی‌شود؛ یا علم، فقط برای خلق فناوری نیست؛ بلکه به معنای چگونگی به‌کارگیری پرسش‌های خاص برای فهم و یادگیری درباره طبیعت، جوامع، انسان‌ها و هر پدیده/موضوعی است. (Graziano and

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و سوم و سوم خردادماه ۱۳۹۸

(Raulin, 1989) اصولاً، فرآیند پژوهش نیز با طرح پرسش برای یافتن پاسخ آغاز می‌گردد. این پرسش‌ها، فرد را برای دریافت پاسخ‌های محکم می‌کند و همچنین او را برای یادگیری یاری می‌رساند تا از انحراف او پیشگیری شود. بنابراین، برای اداره آشفته‌نگی ناشی از چالش‌ها، انجام پژوهش اجتناب‌ناپذیر است. یادآوری این نکته نیز ضروری است که رو آوردن روزافزون به روش‌های نوین پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی، صرفاً به منظور افزایش توان فهم و یادگیری است و این ضرورت در عصر حاضر که با تخریب محیط‌زیست همراه است، از هر زمان بیشتر است (Shahvali, 1994). به عبارت دیگر، چگونگی تبیین، فهم و یادگیری بهتر و بیشتر، به دلیل تفاوت روش‌های پیشی نوچدید پژوهش است. بنابراین نظر عسکری خانقاه (۱۳۷۵) استفاده از فنون، روش‌ها و شاخص‌های پژوهشی، به درجه و اندازه توان شناخت ما از موضوع مورد پژوهش بستگی دارد. ایشان روش‌های ژرفانگر را روش‌هایی می‌داند که شناخت پژوهشگر را از محیط پیرامون ارتقاء بخشد. لذا با ژرف‌نگری در پژوهش باید کنج‌کاو شد که محقق را به گشودن رمز و راز موضوع یا پدیده‌های پژوهش، بهتر و بیشتر راهنمایی کند (Shahvali, 2006).

راسل (Rusel, 1993) نیز برای علمی نظیر "جامعه‌شناسی محیط‌زیست" تعریف مشابهی ارائه می‌دهد. از نظر وی این علوم، مهارت‌های لازم را برای یادگیری چگونگی زندگی در طبیعت برای دوره‌های طولانی‌تر فراهم می‌آورد. وی در تبیین بهترین مهم درباره واژه‌های اجتماع^{۱۱} و محیط^{۱۲} چنین می‌گوید: واژه اول، گویای آن است که مردم به پدیده‌ها معنا می‌بخشند که این معناها وجود خارجی ندارند و در طبیعت موجود نیستند، بلکه ذهنی ساخته می‌شوند. واژه دوم، در برگرفته جمع موجودات زنده و غیرزنده است و چگونگی رفتار با آنها، براساس معنایی است که به آنها می‌دهیم. این ذهنیت‌ها در برگرفته یادگیری نحوه به‌کارگیری علوم و فناوری در طبیعت، با توجه به ارزش‌های انسانی است که نوع مسئولیت انسان را در مقابل طبیعت ترسیم می‌کنند. از این ذهنیت‌ها، با نظام‌های معنائینیز یاد می‌شود (ایمان، ۱۳۸۶). این ذهنیت برخاسته از نوع ارتباط و سخن گفتن با طبیعت و دیگران و همچنین نوع طرز تفکر فرد نسبت به محیط پیرامون را نشان می‌دهد. بنابراین، هر اندازه یادگیری محقق پیرامون "چگونگی" ظهور پدیده‌ها و فرآیندهای موجود در محیط بیشتر باشد، بهتر می‌تواند با آنها ارتباط برقرار نماید، آنها را هدایت کند و وضعیت آتی آنها را ترسیمو برای تحقق و یا پیشگیری از وقوع آنها، تلاش نماید.

¹¹. Social

¹². Environment

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران‌ها، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و بیت و سوم خردادماه ۱۳۹۸

حال این پرسش مطرح است که صرف یادگیری از وضعیت موجود، کفایت می‌کند؟ یعنی، آیا کسب یک درک نقادانه، برای بهبود وضعیت موجود کافی است؟ یا کسب معرفت‌شناسانه از آن نیز ضروری است؟ بنا برنظر قانع‌بصری (۱۳۷۴) ضمن بررسی عقلانی، کسب معرفت نیز لازم است. ایشان در تبیین دلایل خود اظهار می‌دارند که به‌کارگیری عقلانیت، به معنای نگاه به گذشته است در حالی که به‌کارگیری معرفت در پژوهش به معنای نگاه به آینده است. به بیان دیگر، عقل براساس بررسی نقادانه، یافته‌های ناشی از آن چه را از گذشته تا حال واقع شده، تعریف می‌کند؛ در حالی که معرفت، براساس تفسیر و تأویل فرآیندها، به ترسیم مسیر از حال تا آینده می‌پردازد. یعنی "عقلانیت" در پژوهش یا انجام یک پژوهش عقلایی، برای پاسخ‌گویی به نیازهایی است که در گذشته و یا حداکثر زمان حال ریشه دارند. در صورتی که استفاده از معرفت در پژوهش، پاسخ‌گویی به انتظارات و آرزوهایی است که از زمان حال تا آینده تحقیافته و یا تلاش می‌شود تا تحقق یابند.

با توجه به مباحث فوق، یک "پژوهش متعادل" با "بررسی عقلایی گذشته تا حال" و "نگاه معرفت‌آمیز به انتظارات آینده" انجام می‌گیرد. هم‌چنین، ایجاد تغییر در شرایط حال، نیازمند پژوهش سه‌زمانه (گذشته، حال، آینده) است و نمی‌توان صرفاً به پژوهش دو‌زمانه (گذشته و حال) اکتفا نمود؛ زیرا یک پژوهش دوزمانه، از قیاس استفاده می‌کند، یعنی با نقد وضعیت گذشته تا حال پدیده‌های مورد پژوهش براساس یافته‌های آن برای آینده رهنمود می‌دهد. در حالی که پژوهش سه‌زمانه، با بررسی هم‌زمان گذشته، حال و آینده با روش‌های قیاس و استقراء انجام می‌گیرد (همان). لذا، پژوهش سه‌زمانه بستری مناسب‌تر را برای برنامه‌ریزی به‌منظور تحقق انتظارات پژوهش‌های محیط‌زیست‌متعالی فراهم می‌آورد (Shahvali, 2006).

بنابراین روش‌شناسی تبیین پیشران‌های الگوی پایه محیط‌زیست متعالی، پژوهشی است سه‌زمانه که با بررسی نقادانه وضعیت گذشته تا حال محیط‌زیست، به طرح پرسش‌های بنیادی وضعیت حال محیط‌زیست می‌پردازد و ضمن طرح نارسائی‌های ناشی از مکتب‌ها، پارادایم‌ها، نظریه‌ها و الگوهای رایج درباره محیط‌زیست، نیازهای فنی زیست‌محیطی را تحلیل می‌کند؛ ولی انتظارات پیش‌رو را با تفکر فلسفی مبتنی بر بوم معرفتی مطرح می‌سازد. آنگاه با تفکر منطقی؛ لزوم همسوئی نیازها با انتظارات متعالی زیست‌محیطی را تحلیل می‌کند. بنابراین:

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت، پیشرانها، چالش‌ها و الزامات تحقق؛ بیت و دووم و بیت و سوم خردادماه ۱۳۹۸

روش‌شناسی متعالی تبیین پیشران‌های الگوهای پایه اسلامی-ایرانی پیشرفت، با نقد وضع گذشته تا حال موضوع پژوهش، نیازها را و با فلسفیدن، انتظارات آن را برمی‌شمرد. سرانجام، به طور منطقی این نیازها را هم‌فزایانه با انتظارات پیش‌رو، همسو می‌سازد.

منابع

- امیدی، م. (۱۳۹۵). فناوری در ۲۰۵۰؛ در لوح فشرده همایش زیست فناوری و مهندسی ژنتیک در تولید دانش بنیان، سخنرانی کلید همایش زیست فناوری. ۱۱ اسفندماه ۹۵؛ دانشکده کشاورزی دانشگاه شیراز.
- ایمان، م.ت. (۱۳۸۶). ارزیابی نظری روایی معرفت علمی علوم اجتماعی در ایران. در: مجموعه مقالات چالش‌های علوم انسانی در ایران، شیراز: مرکز نشر دانشگاه شیراز، صص ۷۰-۵۲.
- بیدهندی، م. و شیرواند، م. (۱۳۹۳)؛ تحلیل اخلاق زیست‌محیطی (براساس پارادایم معرفتی اسفار اربعه ملاصدار؛ در فصلنامه اخلاق زیستی؛ سال چهارم؛ شماره سیزدهم، پائیز ۹۳، صص ۷۳-۵۵.
- بهشتی، ح. (۱۳۹۴)؛ طبیعیات قابل حذف از فلسفه نیست؛ در سایت خبرگزاری مهر؛ تاریخ دسترسی، ۱۹ آبان.
- رمضانی قوام آبادی، م. (۱۳۹۱). بررسی راهبردی آموزش حفاظت از محیط‌زیست در ایران: ضرورت‌ها و تنگناها. فصلنامه راهبرد، ۶۵، ۲۳۳-۲۵۷.
- داوری اردکانی، ر. (۱۳۹۴) عقل و طبیعت از هم جدام نمی‌شوند/ فلسفه با طرح طبیعت آغاز شده است. در سایت خبرگزاری مهر؛ تاریخ دسترسی، ۱۹ آبان.
- دوبونوا. (۱۳۶۴). تفکر جانبی. ترجمه عباس بشارتیان، چاپ اول، نشر مترجم.
- جوادی آملی، ع. (۱۳۸۶). اسلام و محیط‌زیست. قم: مرکز نشر اسراء.
- شاه‌ولی، م. (۱۳۹۶ الف). الگوی پایه اسلامی-ایرانی محیط‌زیست، هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، تهران، کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، تهران، ۲۴ و ۲۵ اردیبهشت ۱۳۹۶.
- شاه‌ولی، م. (۱۳۹۶ ب). محیط‌زیست متعالی، طرح تحقیق شماره ۱۱۰/۴۷۱۰۱/تح/۱۳۹۶، ۱۳۹۶/۱۲/۱۵، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، معاونت پژوهشی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- شاه‌ولی، م. و ابدی، ب. (۱۳۹۵). کاربرد تفکر سه‌گانه در کشاورزی و توسعه روستائی، در: شناخت و تفکر ترویج کشاورزی و توسعه روستائی پایدار، صفحات ۱۸۸-۲۱۴، انتشارات دانشگاه مراغه.

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشرانها، چالشها و الزامات تحقق؛ بیت و دایره و بیت و سوم خردادماه ۱۳۹۸

شاهولی، م. و کاوری زاده، ب. (۱۳۷۸). گفتمان پایداری محیط‌زیست بین پارادگماتیسیم و دین اسلام. مجموعه مقالات اولین همایش اسلام و محیط‌زیست، تهران: انتشارات سازمان حفاظت محیط‌زیست.

صالحی، ص.، امام‌قلی، ل. (۱۳۹۱). مطالعه تجربی رابطه آگاهی و رفتارهای زیست محیطی (مطالعه مناطق شهری و روستایی شهرستان سنندج). مجله مسائل اجتماعی ایران، ۵، ۱۲۱-۱۴۸.

کامرانیان، ع. (۱۳۸۸). قضاوت‌های شگفت‌انگیز حضرت علی (ع). قم، نشر نور قرآن و اهل بیت^ع
عابدی سروستانی، ا. (۱۳۹۰). خود بوم‌شناسی، رهیافتی در تبیین تعامل اخلاقی انسان با طبیعت. مجله معرفت اخلاقی، ۲، ۶۹-۸۳.

عسکری خانقاه، ا. (۱۳۷۵). روش‌های شناخت و جمع‌آوری داده‌ها و پردازش آن‌ها در علوم اجتماعی (مردم‌شناسی). در: مجموعه مقالات سمینار بررسی روش‌ها و فنون مورد استفاده در آموزش و پژوهش علوم اجتماعی کشور، مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، صص ۲۳۲-۲۰۷.

قانع‌بصیری، م. (۱۳۷۴). جهان انسانی و انسان جهانی. نشر توسعه و صنایع شیمیایی رزین و چسب شمکال.
مشهدی، ع. و کشاورز، ا. (۱۳۹۱). تأملی بر مبانی فلسفی حق بر محیط‌زیست سالم. فصلنامه علمی-پژوهشی حقوق اسلامی، ۲، ۷۴-۷۰.

معزی؛ ف. و شاهولی، م. (۱۳۹۷). تبیین جایگاه معنویت در چالش‌های محیط‌زیست: بازخوانی رویکردهای توسعه پایدار با تفکر سه‌گانه، فصلنامه علمی پژوهشی، آموزش محیط‌زیست و توسعه پایدار، زیر چاپ.
معینی، ک. (۱۳۹۲). "نگرش اجمالی بر تفکر خلاق" فرهنگ و رفتار اداری، شماره ۶، صفحات ۲۶-۲۹.

Graziano, A. M. and Raulin, M. L. (1989). Research Method- a Process of Inquiry, Happer & Row.

Kong, D., Ytrehus, E., Hvatum, A. J., and Lin, H. (2014). Survey on environmental awareness of Shanghai college students. Environmental science and pollution research international, 21(23), 13672.

Olenjoro, E. S. (2015). Assessment of Environmental Awareness, Sensitivity and Concerns of local communities towards natural Resources Conservation Surrounding Ngorongoro Forest Reserve (Doctoral dissertation, The Open University Of Tanzania).

Publishers, NY. Recovery and value identification. In Ninth International Conference on the Unity of the Sciences. November 22-30. Miami. Florida.

Russell, D. (1993), Action Research - A Model for Better Agriculture, UWSH, AGPAK, No. SS-93.

Saniotis, A. (2012). Muslims and ecology: fostering Islamic environmental ethics. Contemporary Islam, 6(2), 155-171.

هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ الگوی پیشرفت؛ پیشران ها، چالش ها و الزامات تحقق؛ بیت و دوم و سوم خرداد ماه ۱۳۹۸

Shahvali, M. (2006). A research epistemology and time scale for the conservation of environment. In: International Conference on Research Methodologies in Science, Engineering and Technology, Imam Hossein University, Tehran, Pp: 63-72.

Shahvali, M. (1994). Component Analysis of Farmer and Grazier Decisions and Attitudes in Two Local Government Shires of New South Wales - Australia, Ph.D. Thesis.

Tyagi, S., Garg, N., and Paudel, R. (2014). Environmental degradation: Causes and Consequences. European Researcher. Series A, (8-2), 1491-1498.